

ПИТАННЯ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ

УДК 343.9:343.851

В. Голіна, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, завідувач кафедри кримінології і кримінально-виконавчого права Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»

Зменшення можливостей вчинення злочинів як стратегія запобігання злочинності

Кримінальні реалії ХХ і початку ХХІ ст. остаточно зруйнували наївні уявлення людства стосовно викорінення злочинності шляхом підвищення матеріального благополуччя людини, високої освіти, повної трудової зайнятості населення, широкої демократії і процвітання держави. Разом з тим концепція формування антикримінального устрою як передумови вирішення проблем злочинності залишається актуальною. На думку професора В. В. Лунєєва, людство не зможе викоринити злочинність, але воно в силах утримувати її на більш-менш соціально терпимому рівні¹, хоча показник «рівень терпимості», запозичений із теорії соціального контролю злочинності, досить невизначений і може служити певним виправданням пасивності у боротьбі зі злочинністю, відмовою від розробки стратегії її поступового скорочення. Отже, повністю відкидати ідею звільнення людства від значної кількості злочинів, суттєвого їх зменшення навряд чи продуктивно. Вочевидь, що фронтальній протидії злочинності як на світовому, так і національному рівнях бракує людських і матеріальних ресурсів, слабкий досвід, ігнорування кримінологічної теорії, необґрунтовані вимоги щодо досягнення позитивних результатів негайно, імітація протидії злочинності штучно спотворюють саму ідею запобігання злочинності. Показовим щодо цього є проведений у 2006 р. Рахунковою

¹ Лунєєв В. В. Курс мировой и российской криминологии : учеб. для магистров. В 2 т. Т. 1 : Общая часть / В. В. Лунєєв. – М. : Юрист, 2012. – С. 921.

палатою України аудит ефективності використання бюджетних коштів на виконання Комплексної програми профілактики злочинності на 2001–2005 роки, затвердженої Указом Президента України від 25 грудня 2000 р.¹ У цій програмі було заплановано 110 заходів запобігання різним проявам злочинності, питання організаційно-управлінського, матеріально-технічного та кадрового його забезпечення. Аудит засвідчив, окрім інших недоліків, що у результаті занадто загального характеру передбачених програмою завдань і відсутності в ній чітких критеріїв фінансування, на загальну суму коштів (8003,8 млн грн), показано МВС України як спрямовану безпосередньо на виконання зазначених заходів Комплексної програми, насправді увійшли видатки, пов'язані із поточною діяльністю центрального органу виконавчої влади². Тобто майже всі 110 заходів фактично залишилися невиконаними суб'єктами запобігання злочинності! За нецільове використання коштів ніхто не поніс відповідальності; причини такого ставлення до важливого завдання державних органів, установ, організацій не розглядалися. Водночас робляться висновки, що кримінологічні заходи запобігання злочинності неефективні...

Однак є, вживаючи військову термінологію, «флангові» удари по «тилах» злочинності, які скорочують практичні можливості, обмежують соціальне поле різноманітних проявів криміногенного потенціалу суспільства.

Одним із запобіжних «флангових» ударів є стратегія зменшення можливостей вчинення злочинів. Поняття «стратегія» у понятійному апараті кримінології виникло не так давно і знайшло активне застосування у наукових публікаціях³.

Стратегія — це засоби досягнення цілей, мистецтво здійснення боротьби зі злочинністю або її окремими проявами, вибір вирішального напрямку для досягнення заздалегідь накреслених цілей. У більш розгорнутому концептуальному вигляді стратегія запобігання злочин-

¹ Офіц. вісн. України. – 2000. – № 52. – Ст. 2258.

² Про результати аудиту виконання Комплексної програми профілактики злочинності на 2001–2005 роки : постанова Колегії Рахункової палати України від 24 травня 2006 р. № 13-1. – К. : Рахункова палата України, 2006. – Вип. 13.

³ Руководящие принципы в области предупреждения и уголовного правосудия в контексте развития и нового международного экономического порядка // Сов. юстиция. – 1992. – № 13–14. – С. 39–40; Бородин С. В. Борьба с преступностью: теоретическая модель комплексной программы / С. В. Бородин. – М. : Наука, 1990. – С. 13; Кудрявцев В. Н. Стратегии борьбы с преступностью / В. Н. Кудрявцев. – 2-е изд., доп. и перераб. – М. : Наука, 2005. – С. 46–48 та ін.

ності може бути визначена як галузь державної діяльності, в якій здійснюються доктринальні питання теорії і практики організації, перспективного програмування і планування, впровадження запобіжних заходів, дослідження закономірностей превентивної діяльності, оцінки її ефективності і наступного довгострокового кримінологічного прогнозування¹.

При створенні конкретних, що стримують злочинність, стратегій слід виходити як із запозиченого світового, так і власного творчого досвіду такого запобігання, а також із кримінологічної обстановки, стану злочинності, рівня криміногенного потенціалу суспільства, розробки теорії кримінології і зокрема теорії запобігання злочинності, зі ступеня ресурсного забезпечення, міжнародного співробітництва та ін.

Як зразок можуть бути використані рекомендації VII Конгресу ООН із запобігання злочинності і поведження з правопорушниками (26 серпня — 6 вересня 1985 р., м. Мілан, Італія) щодо стратегії запобігання злочинності. На думку експертів, розрізняють два види стратегій: побічну і пряму. До першої належать: підвищення життєвого рівня населення (забезпечення відповідних житлових умов, якісне харчування, зайнятість, соціальне і пенсійне забезпечення, належне медичне обслуговування тощо); надання належної освіти і виховання дітям; створення умов для конструктивного проведення вільного часу молодими людьми; підвищення можливостей отримання гідної роботи, професійної підготовки і освіти для безробітних молодих людей, для осіб-сиріт, осіб, які відбули покарання у виді позбавлення волі; розвиток общин, громадськості, оскільки це є частиною заходів щодо покращення рівня життя; допомога у сфері соціального забезпечення і фінансова допомога. По суті ці стратегії добре відомі й у вітчизняній кримінології, ще за радянських часів вони мали назву — загальносоціальні заходи запобігання злочинності. Загальносоціальне запобігання злочинності і за ринкових відносин реалізує антикриміногенні ресурси суспільства в цілому та всіх його інститутів. Його здійснення відбувається заради зменшення суспільних суперечностей, соціально небезпечного протистояння різних верств населення, зменшення соціальної дезорганізації, аномії і людської деструктивності. Ці заходи

¹ Современные проблемы и стратегия борьбы с преступностью / науч. ред. В. Н. Бурлаков, Б. В. Волженкин. – СПб. : Изд. Дом С.-Петербур. гос. ун-та, Изд-во юрид. ф-та С.-Петербур. гос. ун-та, 2005. – С. 477; 483–484.

мають бути спрямовані на запобігання виникненню, обмеженню та по можливості усуненню негативних суперечностей у суспільстві, на пом'якшення наслідків кризових процесів, які відбуваються в країні, конфліктів і проблемних ситуацій у різних сферах людського буття, досягнення у суспільстві певного консенсусу.

Другий вид передбачає такі стратегії.

Втручання в кризових ситуаціях. Згідно з рекомендаціями Конгресу ООН втручання в кризових ситуаціях розуміється як різновид послуг у межах загальної системи соціального забезпечення, яке доступно усім віковим категоріям населення. Ці послуги мають широкий характер: від простої поради за телефоном до надання житла та медичного обслуговування, деінтоксикації у випадках зловживання наркотиками чи звичайного терапевтичного лікування. На наш погляд, цій стратегії слід надати більш ґрунтовного змісту: від телефону довіри, надання допомоги до силового втручання державних структур на різних етапах злочинної поведінки, фізичного припинення злочинних проявів (наприклад, сімейного насильства, готування до вчинення злочину та ін.).

Виховно-запобіжна та інформаційна робота з населенням. Ані кримінологічна політика, ані правоохоронні органи не можуть більш-менш ефективно діяти без позитивного до них ставлення й активної підтримки з боку населення. У рекомендаціях VII Конгресу ООН наполягають на проведенні пропагандистських кампаній за допомогою ЗМІ, зборів громадськості, довіри населення до діяльності правоохоронних органів, релігійних заходів.

Залучення громадськості до запобігання злочинності. Широке залучення громадян до сфери запобігання злочинності як стратегія протидії злочинним проявам передбачає розвиток кримінально-правової правосвідомості і розуміння спільності суспільних та особистих інтересів.

Надання допомоги жертвам злочинів. Надання моральної підтримки і матеріальної допомоги громадянам, які потерпіли від злочинів, — завдання соціальної правової держави. Надання допомоги потерпілим, жертвам злочинів розглядається як далекоглядна державна стратегія запобігання злочинності, що передбачає низку соціальних, правових і кримінологічних аспектів протидії злочинності.

Зазначені стратегії окремо і разом заслуговують на подальшу розробку і впровадження у національну систему запобігання злочинності.

У статті розглядається ще одна важлива стратегія, теж рекомендована VII Конгресом ООН по запобіганню злочинності і кримінальному правосуддю — зменшення можливостей вчинення злочинів і правопорушень. По суті ці стратегії — складова частина і навіть зміст різновиду спеціально-кримінологічного запобігання злочинності — кримінологічної профілактики¹. Кримінологічна профілактика злочинності та її проявів означає завчасне вжиття заходів, які здатні перешкодити виникненню та розвитку злочинної мотивації, і має два аспекти: активний — наступ на злочинну мотивацію і пасивний — захист від її можливих проявів. Отже, заздалегідне вживання заходів як певна предметна діяльність включає заходи щодо випередження, виникнення і формування кримінальної мотивації і негативного кримінально-правового праворозуміння, обмеження або усунення можливостей її реалізації, а також захисту осіб та різних матеріальних і духовних цінностей і благ від можливих злочинних посягань.

Залежно від того, які за змістом розробляються і практично вживаються заходи стратегії зменшення можливостей вчинення злочинів, можна виділити її окремі види: профілактика випередження; обмеження; усунення; захисту. Вважаємо, що нинішня практика протидії злочинності потребує саме такої структури зазначеної стратегії, оскільки в ній дійсно викристалізуються види діяльності, які вимагають специфічних навичок, вмінь, підготовки, знань, тобто того, на що на практиці мало звертається уваги, а там, де це розуміють, з'являються позитивні зрушення у сфері боротьби зі злочинністю. Неможливо не погодитися з російським кримінологом А. Е. Жалінським, який понад 30 років тому писав, що спеціалізація і професіоналізація полягає в тому, що вона, по-перше, потребує все більше спеціальних, у тому числі інтегрованих наукою кримінологічних знань, підготовки, підстав на кримінологічній базі; по-друге, у тому, що розширюється коло посадових осіб, для яких ця діяльність є основною або провідною; по-третє, усередині профілактики утво-

¹ Див.: Голина В. В. Криминологическая профилактика, предотвращение и пресечение преступлений : учеб. пособие / В. В. Голина. – Киев : УМК ВО при Минвузе УССР, 1989. – 72 с.; Голина В. В. Поняття і структура спеціально-кримінологічного запобігання злочинності / В. В. Голина // Правова система України: історія, стан та перспективи : у 5-ти т. – Т. 5 : Кримінально-правові науки. Актуальні проблеми боротьби зі злочинністю в Україні / за заг. ред. В. В. Сташиса. – Х. : Право, 2008. – С. 357–400 та ін.

рюються види діяльності, які потребують специфічних знань, навичок та вмінь¹.

Профілактика випередження з метою зменшення криміногенного потенціалу суспільства — це складова розглядуваної стратегії, що як вид запобіжної діяльності держави і спеціалізованих суб'єктів спрямована на мінімізацію виникнення мотивуючих кримінальну активність населення правових, організаційно-управлінських, технічних та інших умов, що сприяють у вирішенні його частиною своїх проблем шляхом порушення правової, у тому числі кримінально-правової заборони².

Прикладами упровадження профілактики випередження є розділ VI «Мінімізація злочинного впливу на неповнолітніх та молодіжне середовище» Комплексної програми профілактики злочинності на 2001–2005 роки³, заходи якої, як згадувалося раніше, залишилися невиконаними. Аналогічною є реалізація ідеї кримінологічної експертизи законопроектів в Україні, цінність якої, на думку її розробника А. П. Закалюка, вбачається саме в тому, що вона дає обґрунтування для своєчасної, як правило, до прийняття останніх у формі закону, суспільно доцільної фахової корективи їх змісту, спрямованої на усунення сумнівних або суперечливих норм, і тим самим запобігає негативним наслідкам впровадження законів у життя у вигляді створення сприятливих умов для реалізації криміногенного потенціалу членів суспільства⁴.

Профілактика обмеження передбачає винахід і вжиття таких запобіжних заходів, що перешкоджають поширенню в країні, регіоні, місті тих чи інших проявів криміногенного потенціалу. Обмежувальні заходи застосовуються тоді, коли йдеться про явища й процеси, існування яких є неминучим внаслідок певних історичних і соціальних умов, що не можуть бути усунені за короткі строки. Відомо, що багато негативних явищ у сучасному житті, як це не прикро, не можуть бути усунені тими засобами і технологіями, які є у розпорядженні держави

¹ Жалинский А. Э. Предупреждение преступлений в условиях НТР / А. Э. Жалинский // Совершенствование мер борьбы с преступностью в условиях научно-технической революции / отв. ред. В. Н. Кудрявцев. – М. : Наука, 1980. – С. 283.

² Долгова А. И. Преступность, ее организованность и криминальное общество / А. И. Долгова. – М. : Рос. криминолог. ассоц., 2003. – С. 7.

³ Офіц. вісн. України. – 2000. – № 52. – Ст. 2258.

⁴ Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3 кн. / А. П. Закалюк. – К. : Ін Юре, 2008. – Кн. 3 : Практична кримінологія. – С. 191–192.

і суспільства. Це реальний факт, і його слід враховувати в запобіжній діяльності. Тому ставиться завдання: або по можливості послабити кримінальний тиск на певні відносини, або локалізувати його просторово-часовими межами і контингентом осіб. У цьому суть профілактики обмеження. Вона ставить перед відповідними суб'єктами не утопічні чи занадто затеоретизовані завдання. Орієнтація на негайне усунення міфічних причин й умов тих чи інших злочинів окрім дискредитації профілактичних заходів веде до небезпечних соціальних наслідків, зокрема до волюнтаризму у сфері протидії злочинності. Стратегія обмеження можливостей вчинення злочинів — це застереження від нього. Єдиний ефективний спосіб скорочення злочинних проявів у масштабах держави, а особливо в регіонах і містах — є їх обмеження.

Ознакою результативності впровадження заходів обмеження злочинності служить такий показник, як її «географія» (поширеність), а також коефіцієнт тяжких і особливо тяжких злочинів. Спостереження свідчать, що найбільш криміногенними регіонами України є Схід та Південь. Сімферополь, Севастополь, Кіровоград, Дніпропетровськ, Горлівка з коефіцієнтом 6–7,2 особливо небезпечних злочинів на 1000 мешканців займають перші місця серед інших міст України. Коефіцієнти злочинності у багатьох містах Західної України у 2–3 рази нижчі. Найбільш небезпечною з великих міст є Полтава (1,5 злочинів на 1000 жителів). Це обумовлюється, зокрема, складом і менталітетом населення регіону або міста, про що розробникам заходів стратегії обмеження можливостей вчинення злочинів має бути добре відомо. У запобіжній діяльності не треба будувати «маніловські вежі» протидії злочинності. Стратегії, у тому числі одна з них, що розглядується у цій статті, — малі кроки на шляху опанування злочинності.

Зменшення злочинних проявів починається з наведення в регіоні порядку. Кримінал — неминучий наслідок, у своїй більшості, його відсутності, оскільки на рівні суспільної та індивідуальної правосвідомості стихійно складається враження безкарності, безвладдя. Так, наприклад, суттєве зниження рівня злочинності у Вінниці (370 тис. населення) почалося з підвищення ефективності діяльності міліції: було переглянуто маршрути патрулювання; на гроші мерії чергувальні міліцейські автомашини обладнано системою GPS, що дозволило швидко діставатися до міста події; запроваджено практику заохочення співробітників міліції зі відмінну службу. За затримання злочинця

мерія виплачує 10 тис. гривень. Крім того, обмеженню злочинів сприяли: освітлення вулиць, що скоротило прояви грабежів і розбоїв; встановлення камер цілодобового спостереження у людних місцях; робота щодо зниження віктимності населення, особливо серед дітей, підлітків, пенсіонерів та ін. Навіть ремонт доріг з установленням і нанесенням відповідних дорожніх знаків і розміток позначився на скороченні випадків ДТП зі смертельними наслідками¹.

Профілактика усунення визначає таку діяльність суб'єктів, яка ліквідує негативні явища й процеси, що активізують злочинні прояви. Останні розрізняються залежно від соціального рівня суспільних відносин: від недоліків, зумовлених порушенням функцій державних органів, господарюючих суб'єктів, установ, організацій, службових осіб і поведінкою громадян, до криміногенних явищ та процесів, які формують або прискорюють до реалізації вже сформовану кримінальну мотивацію і правосвідомість. Вочевидь, що й заходи профілактики усунення на різних соціальних рівнях будуть несхожі. Конкретні криміногенні об'єкти та їх прояв при цьому не просто «витискуються» з однієї життєвої сфери в іншу, а реально знешкоджуються, руйнуються, придушуються, взагалі припиняють існування як такі². Невдачі у проведенні профілактики усунення, як і взагалі кримінологічної профілактики, пояснюються неадекватністю використаних засобів і строків усунення та їх несвоєчасністю або ж передчасністю. Як показує світовий досвід, усунення деяких асоціальних явищ перетворюється у силові акції і навіть війну (США — «сухий закон»; Колумбія, Афганістан — війна з наркобізнесом; США та інші країни — боротьба з тероризмом; Ірак — протидія створенню ядерної зброї тощо). Це поглинуло великі матеріальні і людські ресурси і ще потребує чималих коштів, тривалого часу і ресурсного забезпечення. На рівні регіонів, міст, сіл профілактика усунення може бути використана щодо ліквідації бездоглядності і безпритульності, корупції, порушення законодавства у сфері земельних відносин, злочинів проти пенсіонерів та ін.

Профілактика захисту розглядається як сукупність заходів, що здійснюються з метою наочної демонстрації засобів протидії злочинним проявам і досягненню їх результатів, що впливає (опосередковано)

¹ Див., наприклад: Орищук Ф. Закон и порядок. Как побеждают преступность украинские города / Ф. Орищук // Forbes, 2012, июнь. – С. 72–74.

² Теоретические основы предупреждения преступности : монография / отв. ред. В. К. Звирбуль и др. – М. : Юрид. лит., 1977. – С. 193.

на кримінально-правову правосвідомість громадян. На відміну від профілактики усунення чи обмеження, профілактика захисту прагне створити достатній особистий захист і безпеку людей та речей, а також зовнішні перешкоди на шляху посягання на суспільні матеріальні і духовні цінності (зброя, віконні ґрати, спеціальний одяг, технічні технології, пристрої, новітні хитрощі, «розумні» будинки, засоби проти викрадення, сучасна сигналізація, охорона, пакетування товарів тощо). Профілактика захисту, якщо взяти її окремо, зрозуміло, остаточно не вирішує проблему ліквідації злочинності — таке завдання ніхто перед нею і не ставить. Але її повсюдне і послідовне — з нарощуванням зусиль, досвіду, відповідного обладнання та ін. — проведення ускладнює, підвищує ризики невідворотності покарання, а подекуди і робить неможливим вчинення значної групи (особливо майнових) злочинів. Навіть сучасна, не кажучи про майбутню, охоронна сигналізація надійно перешкоджає квартирним крадіжкам. Утім головне не в цьому: профілактика захисту як світова стратегія зменшення можливостей злочинних проявів потребує наукового обґрунтування запобіжного впливу на свідомість потенційних злочинців технічної озброєності держави і суспільства, вивчення практики уразливості й можливості захисту людських цінностей від злочинних посягань, використання новітніх технологій і індустрій, впровадження різних ноу-хау, дослідження доцільності запозичення зарубіжного досвіду профілактики, у тому числі захисту в національному просторі та ін.¹ Проте не все так просто.

Отже, провідна ідея стратегії зменшення можливостей вчинення злочинів і правопорушень — це створення різних більш ефективних бар'єрів, перепон, ризиків тощо, які суттєво знижують шанси досягти мети злочинним шляхом.

Конкретним змістом зазначена стратегія наповнюється у регіональних і міських планах запобігання злочинності. Тому регіональні винаходи у запобіганні злочинним проявам, які не порушують права і законні інтереси людини, законом не заборонені.

¹ Чирва А. «Стукач» у законі / А. Чирва // Уряд. кур'єр. – 2012. – 22 черв. – С. 3. Виявляється, здивовано пише автор, що в Америці багато, аж занадто, добровільних помічників дорожньої поліції, простіше – «стукачів». Це вони, щедро заохочувані, зі шкіри пнуться, щоб першими помігати щонайменше порушення правил дорожнього руху і вислужитися. Точніше, набрати балів для хорошої премії...

З точки зору запобігання правопорушенням – це одна з форм участі громадськості у цій сфері. Не суди і не судимим будеш.

Голіна В. Уменьшение возможностей совершения преступлений как стратегия предупреждения преступности

В статье на основе рекомендаций VII Конгресса ООН по предупреждению преступности и обращению с правонарушителями рассматриваются основные предупредительные направления стратегии уменьшения возможностей совершения преступлений в Украине.

Ключевые слова: предупреждение преступности, противодействие преступности, ООН, конгрессы ООН.

Golina V. The world practice of participation of public in counteraction criminality

In the article on the basis of recommendations of VII congress of UN on prevention of crime and handling offenders basic preventive directions strategy of diminishing of possibilities of committing a crime are examined in Ukraine.

Keywords: prevention of crime, counteraction criminality, UN, congresses of UN.